

Sõbessoo raba Jalase maastikukaitsealal

Padise maantee ja Raikküla valitsus

Kui muinasajal viis tee läbi Jalase küla Padisele, siis kust? Või kui Padiselt, siis kuhu? Kui maantee ühes otsas oli Padise, kust edasi tuli juba meri, ja tee läks Jalase kaudu, siis mis oli teises otsas? Väheusutav, et Jalase, mis oma põlisusest ja võimalikust mõisast hoolimata oli siiski vaid üks küla paljudest. Erinevalt Padisest, mis oli muinasaja lõpul, Jüriöö aegu ja kuni kloostri tegevuse lõpuni 16. sajandil palju tähtsam koht ning keskus kui tänapäeval. Kuhu viis Padiselt Jalase poole kulgenud maantee – eeldusel, et selline tee ikka olemas oli?

Lauri Vahtre

Umbes 2012. aastal pillas Jalasel Kerstuaugu talus elav Kauri Kaun (1966) märkuse, et tema õuest on kulgenud läbi väga vana, vähemalt 500 aasta vanune tee, mis viib Padisele. Nii olevat talle öel-

nud sama küla mees Arne Reismaa (1940–2013). Jätsin selle üksik- ja meelde. Teade kummalise Padise maantee kohta ei andnud siiski rahu ja 2020. aastal võtsin asja üles. Olen nimelt 2002. aastast saadik kõik suved veetnud Jalase naaberkülas Riidakul ja 2020. aastal viis koroonapagendus

mind sinna juba kevadel. Asusin uue pilguga maastikku ja kaarte uurima ning kirjandust ja talletatud rahvapärимust läbi sirvima.

Jalase on põline, vähemalt tuhandeaastane küla Märjamaa ja Rapla vahel, Märjamaa–Rapla kunagise kirikutee ääres. Praegu jääb Jalase Raplamaale, ajalooliselt on aga tegu muistse Harjumaa lääne- või edela-poolse rajamaaga, öieti isegi oma-moodi sopistisega. Jalaselt veel lääne poole jääb vaid kaks mõisakohta, Riidaku ja Pühatu, sealt edasi tuli juba Läänemaa. Jalase lähim suurem keskus oli sajandeid Kuusiku (saksakeelne nimi Saage), kihelkondlikult Rapla.

See on kunagine Harju, sest väga laias laastus vastab muistne Harjumaa nüüdsele Raplamaale, praegune Harjumaa oli aga enne muistset vabadusvõitlust hoopis Revala. Harjumaa nimi on seega oma algkodust põhja poole liikunud. Võib ka öelda, et kui Taani vallutus 13. sajandil Revala ja Harjumaa kokku liitis, siis NSV Liidu ülemvõim 20. sajandil

lõi nad jälle lahku. Muidugi üldjoontes. Näiteks praegu Raplamaale jääv Märjamaa on lõigatud Läänemaa küljest. Läänemaad, mis muistse vabadusvõitluse aegu ulatus Pärnu jõeni, on üldse alatasa väiksemaks lõigatud, ka 2017. aasta haldusreformi käigus ühinesid Hanila ja Lihula vald Pärnumaaga.

Kas autentne suuline traditsioon või mitte? Kahjuks oli Arne Reismaa selleks ajaks surnud ega saanud enam vastata olulisele küsimusele, nimelt kas tema teadmised pärinesid kelleltki vanemalt inimeselt või olid need raamatust-ajalehest loetud või näiteks raadiost kuulnud. Vastus oluaks oluline, otsustamaks, kas tegu võib olla autentse suulise traditsiooniga või mitte.

Ühe seletuse sellise pärimuse tekke kohta pakub teeneka soouuri ja ühtlasi kodu-uuri Arvi Paidla [1] hüpotees Pakri poolsaarelt või Padiselt Varbola ja Tartu kaudu Novgorodi poole kulgenud muinas-aegsest maanteest, mis tundub esmapilgul üsna fantastiline olevat, kuid on järele mõeldes täiesti kõneväärne. Arvi Paidla sellekohane kirjutis ilmus 1998. aasta 31. jaanuaril Raplamaa ajalehes Nädaline ja võiks seega olla just selline infokild, mis rahva hulka minnes tahtmatult sünnitab kirjandusmõjulist pseudopärimust. Samas pole kirjutises Jalasest juttu, üksnes Varbolast ja järgmise punktina juba Keavast, ning iga kohalikke olusid tundev lugeja pidanuks eeldama, et selline tee, kui ta eksisteeris, läks läbi Jalase küla, aga mitte Kerstuaugu ja Pekla talu kaudu külasüdamest mööda, nagu teeb Arne Reismaa osutatud tee.

Seetõttu jäin ettevaatliku oletuse juurde, et Arne Reismaa jutus võib olla midagi ehedat, milles kajastub Jalase piirkonna kunagine tihedam seos Padisega. Küsimus on lõpuks ikkagi intrigeeriv: miks peaks ühes kunagises Süda-Harjumaa külas keegi nimetama taluõuest läbi viivat roobasteed Padise maanteeks?

Padise hiilgeajad said läbi 16. sajandil ja hiljem oli see Jalaselt vaadatuna

Jalase Vainupealse allikatest suurim on Suurekivi allikas. Suurekivi allika peale oli süvendatud küla kaev. See on ligi kolm meetrit sügav, kaevu üheks seinaks on rändrahn. Veerikkal ajal on kaev ääreni vett täis ja sellest voolab välja pisike oja. Põhjavee madalseisu ajal jääb kaev kuivaks

Jalase küla, Kerstuaugu ja Pekla talu. Võimalik, et kui Padise maantee eksisteeris, siis üks teeharu läks läbi küla, teine Kerstuaugu ja Pekla kaudu külasüdamest mööda

teisejärguline koht, kuhu kellelgi ei pidanuks nii kaugelt ekstra asja olema. Pigem siis juba Tallinna, Pärnusse, Haapsallu või isegi Viljandisse. Miks just Padise, kuhu Jalaselt on linnulennult umbes 50 kilomeetrit, mistahes teed mööda aga tunduvalt rohkem?

Koos eelnevaga kerkis aga terve kimp jätkuküsimusi: kas maantee jagunes laiali juba Jalase kandis või võib rääkida märksa kaugemale sirutuvast liiklussoonest; kas kõnealune tee ütleb midagi Raikküla võimaliku tähtsuse kohta kunagise nõupidamispaigana; kas Padise maanteel ja sellega seotud teede võrgul on meile

midagi öelda Jüriöö ülestõusu kohta?

Seos Jüriööga. Ei salga, mul olid mõned eelhoiakud. Neist kõige tugevam seostus Jüriöö ülestõusuga, mille oli meelde toonud juba Padise mainimine. Teadsin, et seniste andmete kohaselt haaras ülestõus kohe kaasa ka Padise ja tõi kaasa kloostri vallutamise, purustamise ning 28 munga tapmise. Kuid ka Jalase jäi Jüriöö sündmuste alale, võib-olla koguni epitsentrisse (sellest veel edaspidi), ja Jüriöö põhjalik tundja minu isa Sulev Vahtre oli mulle maininud, et Jalasel oli kunagi mõis, mida ülestõusule järgnenud sajandi jooksul on ürikutes nimetatud kui „mõisa aset“. Isa oletust mööda asus Jalasel üks neist mõisatest, mille ülestõusnud hävitasid ja mida enam ei taastatud [3].

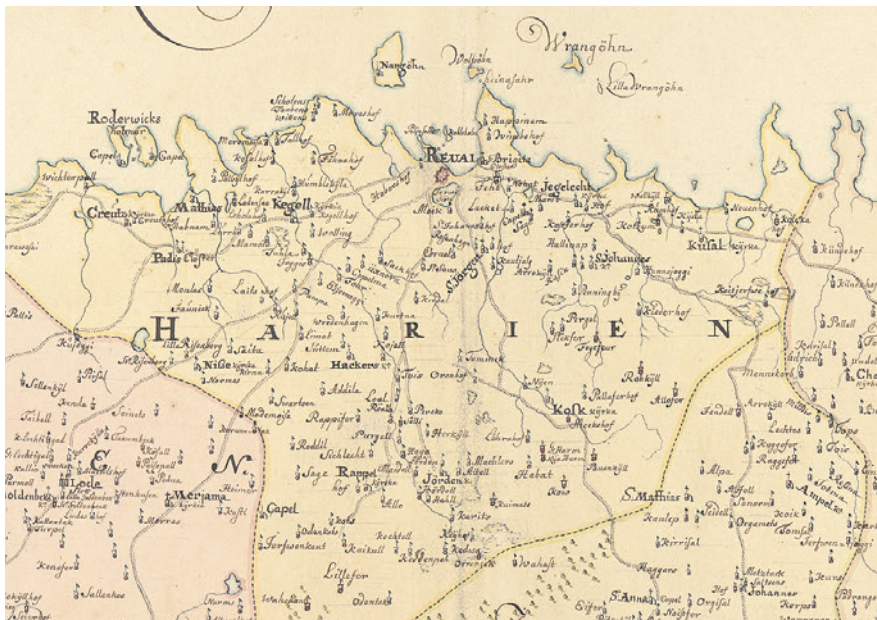
Hiljem olid Jalase lähimad mõisad Kuusiku ja Kabala, kui jätta arvestamata Koikse karjamõis ja Riidaku mõis, mis on veelgi hilisemad. Oletamist jätkates tundub mõeldav, et vastava vakuse (maksustuspiirkond keskajal Vana-Liivimaal – *toim*) keskus paiknes Jüriöö järel Jalaselt ümber Kuusikule või Kabalasse; mõisate hilisemaid piire arvestades pigem Kuusikule. Igatahes praegu Jalasel mingit mõisat ega mõisaaset enam ei mäletata.

Tahes-tahtmata töid need mõtisklused vaimusilma ette Kerstuaugult läbi kappavad ülestõusnud – või siis kullerid –, kandmas mässutuld Padisele või siis tuues seda Padiselt, õist teekonda valgustamas lõõmava Jalase mõisa kuma. Loomulikult kohtlesin neid fantaasiad eluterve irooniaga, jättes siiski avatuks jätku nimega „aga mine tea“. Näiteks on sõeproovide põhjal esitatud oletus, et kloostrist pisut lõunasse jääv Padise muinaslinnus võis olla kasutusel veel ka Jüriöö ülestõusu ajal. See annaks Raikküla ja Padise vahel kappavatele ratsanikele tublisti tõepära juurde [4].

Kui Padisele, siis kust? Või kui Padiselt, siis kuhu? Kui maantee ühes otsas oli Padise, kust edasi tuli juba meri, ja tee läks läbi Jalase – tegelikult mitte läbi, vaid natuke mööda –, siis mis oli teises otsas? Väheusutav, et Jalase, mis oma põlisusest ja võimalikust mõisast hoolimata oli siiski vaid üks küla paljudest. Erinevalt Padisest, mis oli muinasaja lõpul, Jüriöö aegu ja kuni kloostri tegevuse lõpuni 16. sajandil palju tähtsam koht ning keskus kui tänapäeval. Teedevõrk muidugi ei lõpegi ja igast sihtpunktist võib edasi minna, kui see just ei asu mõne neeme tipus, kuid sellist kohta muistsel Harjumaal ei leidunud. Ent ka sel juhul võib kõnelda ühe maantee lõpust ja teise algusest mõnes tähtsamas keskus. Niisiis: kuhu viis Padiselt Jalase poole kulgenud maantee – eeldusel, et selline ikka olemas oli?

Vanu kaarte uurides ei joonistunud ühelgi neist välja selget ühendusteed Padise ja Jalase vahel. Kuid need vanad kaardid on kõik tundvalt hilisemad kui Jüriöö, valmistatud ajal, mil Harjumaa teed viisid juba Tallinna, ja see kajastub ka kaartidel.

Kaartidelt leiame loomulikult ka muid, Tallinna viivate teedega ristuvaid teid, ent need ei olnud kaarditegijail nii olulised ja nende kaardilejõudmine oli ilmselt juhuslikum. Lubavamaks osutus hoopis tänapäevane kaart (sealhulgas Google'ist jälgitav), millelt võib tuvastada mingi enam-vähem järjepideva ja vanale teele iseloomulikult lookleva joone

Harjumaa teed viisid Tallinna, ja see kajastub ka hilisematel kaartidel. See kaart on pärit aastast 1696

Kaart Mellini atlasest

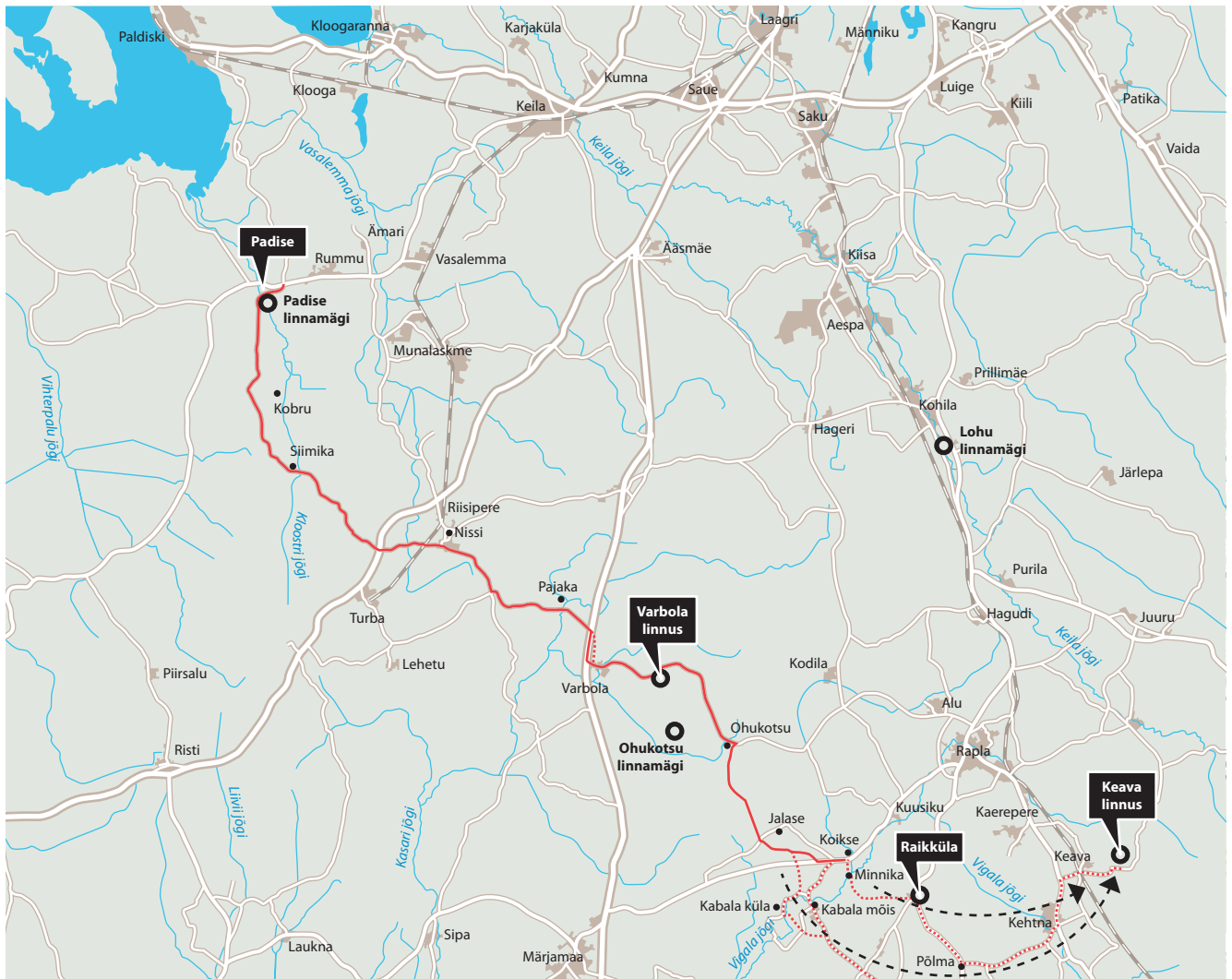
Padiselt Jalaseni, misjärel muutub pilt ebaselgeks.

Tuli asuda välitöödele. Istusin koos oma poja Simeoniga, kes on hea kaardilugeja, autosse, ja hakkasime mööda nimetatud looklevat joont Padiselt Jalase poole sõitma.

Teekond kulges järgmiselt: alustasime Padise kõrtsihoone juurest (praegu Kasepere) ja sõitsime läände, aga mitte suurt maanteed mööda, vaid asulast lõuna poolt. Padise jõe ületasime Arukülas vana linnusekoha kõrvalt, eeldades, et just seal asus ülekäik ka muinasajal. Jõe vasak kaldale jõudnud, tuli pöörata vasakule. Järgnevalt viis tee üsna otsejoones lõunasse, kuni pärast Kobrut Siimika ümbruses tasapisi kagusse pööras,

Tallinna–Haapsalu maantee ületas ja läbi Vana-Riisipere Nissi kiriku juurde viis.

Teelõik Padiselt Kobruni tundub kahtlaselt sirge ja paneb kahtlema tee vanuses. Kuid kaart tõendab, et Padise–Siimika tee oli kindlasti olemas juba 1700. aastal [2]; kusjuures on väga usutav, et Siimikalt pääses edasi ka Nissile. Võib-olla käidi kaugemas minevikus ringiga läänest Määra kaudu või sõideti Padiselt hoopis kagusse Mellini atlasest näidatud teed mööda, mis on fragmentaarselt säilinud ja ühineb Vasalemma–Nissi teega Munalaskme kandis. Kuid sama hästi on võimalik, et Padise–Siimika–Nissi tee oli olemas juba muinasajal.

Teekond Padiselt Jalasele. Alustasime Padise kõrtsihoone juurest (praegu Kasepere) ja sõitsime läände asulast lõuna poolt. Padise jõe ületasime Arukülas vana linnusekoha kõrvalt. Pöörasime vasakule. Järgnevalt viis tee üsna otsejoones lõunasse, kuni pärast Kobrut Siimika ümbruses tasapisi kagusse pööras, Tallinna–Haapsalu maantee ületas ja läbi Vana-Riisipere Nissi kiriku juurde viis. Nissilt tuli võtta suund taas kagusse ja jõuda läbi Pajaka Tallinna–Pärnu maanteele. Sealt jäi üsna vähe Varbola asulani, kuhu sõitsime suure tee kaudu, õigem oluks minna mööda vana trassi, mis on täiesti sõidetav. Varbola asulast läks sõit linnuse juurde ja linnusest edasi Ohukotsu mõisani. Vana tee Jalase poole läks läbi Ohukotsu mõisasüdame, kuid ei ole mõisast kagus enam läbitav. Tegime ida poolt väikese ringi, pöörates paremale kohe pärast Palamulla küla silti. Kruusatee kulges taas lõunasse, kuni jõudis Jalase küla läänepoolses otsas Rapla–Märjamaa kirikuteele. Mõnekümne meetrine haak vasakule ja olimegi Padiselt Kerstuaugule jõudnud. Edasi möödusime Pekla talust, kust tee viib poolviltu Koiksele

Igatahes tuli Nissile jõudes võtta suund taas kagusse ja jõuda läbi Pajaka (kus on hästi näha kaks vana jõeületusk kohta) Tallinna–Pärnu maanteele. Sealt jäi üsna vähe Varbola asulani, kuhu sõitsime kogemata suure tee kaudu, ehkki õigem oluks minna mööda vana trassi, mis on täiesti sõidetav. Suuremat häda sellest muudugi ei olnud. Varbola asulast läks sõit linnuse juurde ja linnusest edasi Ohukotsu mõisani. Sealt oli Jalase juba kiviga visata.

Võis ilma eriliste uuringuteta

tuvastada, et vana tee Jalase poole läks läbi Ohukotsu mõisasüdame, kuid ei ole mõisast kagus enam läbitav, ehkki on maastikul veel näha. Võib-olla võis siit autoga sõita veel kümne või koguni viie aasta eest. Meie pidime igatahes tegema ida poolt väikese ringi, pöörates paremale kohe pärast Palamulla küla silti. Kruusatee kulges taas lõunasse, algul loogeldes ja lõpus nõorsirgelt (mis siin on ilmselt üsna hiline nähtus), kuni jõudis Jalase küla läänepoolses otsas Rapla–Märjamaa kirikutee-

le. Mõnekümne meetrine haak vasakule ja olimegi Padiselt Kerstuaugule jõudnud. Edasi möödusime Pekla talust, kust tee viib poolviltu (loodekagu-suunaliselt) välja Koiksele, täpselt Koikse kunagise raudteejaama taha. Päril viimaseid kilomeetreid me oma sõiduautoga läbida ei sõandanud, rööpad olid liiga sügavad, aga tee oli olemas ja Koiksele see viis.

Üldiselt usutav ja sõites loogilisena tunduv teekond, vähemalt Padiselt Varbolani. Järgnenud haak läbi Ohukotsu ei oleks samuti mida-

Foto: Aivar Pihelgas, Jalase haridusseltsi voolikust

Jalase külas lietse talu maadel kasvab kaitsealune künnapuu

Foto: Helar Laasik

Jalase on vähemalt tuhandeaastane küla Märjamaa ja Rapla vahel, Märjamaa-Rapla kunagise kirikutee ääres. Praegu jääb Jalase Raplamaale, ajalooliselt on aga tegu muistse Harjumaaga

gi enneolematut, võttes arvesse, kui käänulised olid teed veel möödunud sajandil. Pole päris võimatu, et kunagi tuli Varbola linnuse juurest Jalase poole mingi otsem tee, möödudes seejuures väiksemast linnamäest (praegu tuntud Ohukotsu linnamäe nime all), mis asub Varbola Jaanilinnast linnulennult umbes neli kilomeetrit lõunas, väikese nihkega kagu poole.

Arvestades maastiku ja linnamäe iseloomu, tuleb sellist ühendusteed siiski pidada vähetõenäoliseks ja uurimata linnusekoht vajab lahtimõtestamist. Võib-olla oli tegu hoopis pelgupaigaga – kui ta üldse ongi kaitserajatis. Ebatavaliselt künklik maastik aga tekitab oletuse, et praegugi Varbola

Jaanlinna juurest Ohukotsu mõisani viiva tee silmatorkav kõverus oli olemas juba muinasajal: otse ei saanud, tuli minna ringi.

Ohukotsul hargnes tee kaheks, üks haru viis otse Rapla poole nagu praegugi, teine pööras Jalase poole. Järgmine hargnemiskoht näib olevat olnud Ohukotsu ja Jalase vahel, kust üks haru viis (ja viib) Kerstuaugu ja Pekla kaudu Koiksele, idapoolne haru aga teistpidise kaarega sinnaasasse, möödudes kõigepealt Tänavoitsa talu(aseme)st ja kulgedes seejärel läbi Jalase külasüdame.

Laiema tähtsusega maanteena võiks ette kujutada just seda teeharu. Kuid tekiks küsimus, mis saab Arne

Reismaa teatest nimelt Kerstuaugut läbiva Padise maantee kohta. Kõige usutavam oleks, et mõlemad teeharud olid olemas juba mäletamatutel aegadel. Teedevõrgu tihedusest minevikus teeme veel juttu.

Veelgi põnevamaks lähevad hargnemisvõimalused Koiksel. Seda muidugi eelkõige põhjusel, et kui senini tuli igas hargnemiskohas (Nissis või Varbolas) valida lihtsalt Jalase suund, siis Koikselt edasi tuleb hakata oletama. Kui tuldi Padiselt ja läbiti Jalase, siis kuhu mindi (valdavalt) edasi? Näiteks kuuesaja aasta eest?

Tänapäeval saab Jalaselt ükskõik kumba teed Koiksele jõudes pöörata paremale Märjamaa poole, vasakule Rapla poole või sõita üle suure tee ja jätkata Kabala mõisa suunas. Märjamaa suuna võib käsitlemata jätta, sest tegemist on uue trassiga, mis rajati 1970. aastail kitsarööpmelise Virtsu–Rapla raudteetammile ja mis n-ö sõidab sirgeks vana Rapla–Märjamaa kirikutee.

Rapla suunas jätkab aga maantee Koiksest peale üldiselt vanas sängis, irdudes just sealsamas teeristi lähedal raudteetammist ja viies teelise kõigepealt Kuusikule, sealt Raplasse. Ka otsetee Kabala mõisa ja veskikoha juurde on silmanähtavalt vana ja muistse teekäija jaoks igati mõeldav.

Pole võimatu, et kunagi tuli Kabalasse otsetee ka juba Pekla talu juurest, aga sel juhul mitte Kabala mõisasse, vaid muistsesse Kabala külla, mis asus ja asub mõisast umbes neli kilomeetrit edelas, Vigala jõe ääres, praegu küll Lõpemetsa nime all. See marsruut võiks sel juhul olla vanemgi, sest Andres Tvauri andmeil on külas paks kultuurikiht [5] ja tõenäoliselt on tegu muinasaegse asulakohaga. Kusjuures silmapaistavalt suure ja jõukaga, kui uskuda „Taani hindamisraamatu“ teadet, et Kabalal oli 30 adramaad (näiteks Jalasel seevastu 14 ja Pühatul 4).

Kuid pöördugem tagasi Koiksele, kus keskaegsele teekäijale jääks esmapilgul edasiminekuks kaks suunda: Kabala ja Rapla poole. Tegelikult oli olemas ka kolmas suund, mida esialgu ei leia kaardilt ega hästi ka maasti-

kult. See on Raikküla suund, mis ületab Vigala jõe Kuusiku ja Kabala vahel Minnika veski kohal.

Koikselt viib Minnikale (vaata kaarti eelmiselt leheküljelt) nõörsirge ja munakividega sillutatud tee, mis välistab muinas- või keskaegse rajatise, ehkki sirgeid lõike võidi muidugi rajada ka igiammustel aegadel (milleks teha looklevat soosilda, kui võib teha sirge). Antud juhul on siiski tegu hilisema nähtusega: tee ühendab 18. sajandi algul rajatud Koikse karjamõisat Minnika veskiga, kuid võib seejuures olla varasema veidi teise nurga alt kulgenud tee sirgeksaetud variant.

Minnikalt edasi pörkab tee praegu vastu paekarjääri, kuid enne selle rajamist kulges edasi Raikkülla. Mida võibki pidada salapärase Padise maantee üheks võimalikuks lõpppunktiks. Seda põhjustel, mille juurde veel tagasi tuleme.

Kuid üle Vigala jõe sai ka nii Kabala külas kui mõisa juures ja mõlemast võis jätkata teekonda lõuna poole (Vändra, Pärnu-Jaagupi

vm), aga ka keerata varsti itta ja jõuda Põlma kaudu kaarega Keava maile, mis oli muinasaja lõpul, kui mitte hiljem, väga tähtis, jõukas ja rahvarohke piirkond tugeva linnusega keskel. (Siinkohal meenub Arvi Paidla hüpotees Padiselt Varbola ja Keava kaudu hoopis kaugemale, nimelt Venemaale viivast muinas-

 Otsetee Kabala mõisa ja veskikoha juurde on silmanähtavalt vana ja muistse teekäija jaoks igati mõeldav.

aegsest kaubateest.) Keavasse võis Koikselt muidugi saada ka vasakule keerates, Kuusiku ja Rapla kaudu. Tõsi, see teeb pisut suure ringi. Kuid Kuusikult võis ka kohe paremale pöörata, minna üle jõe (rahvajutu järgi maa-alust käiku mööda koguni jõe alt läbi) ja jõuda Raikkülla, enne seda öieti Paka mäele.

Need sihtkohad võivad tundu- da lihtsalt lähimate vanade asustus- keskustena, mida Padisega seob vaid hüpoteetiline maantee ja mis omava- hel pidid nagunii teedega ühendatud olema, kuid lähemal vaatlusel ilmne- vad mõned seigad, mis võimaldavad teha põnevaid oletusi nende seoste kohta üksteise ja Padisega. (Järgneb) ■

1. Paidla, Arvi 2007. Varbola kants – Novgorodi kaubaait Eestimaa metsas. – Kogumik: Uuriv eluviis. Alu, Rajakaar.
2. Raid, Tõnu 2005. Eesti teedevõrgu kujune- mine. Tallinn: 145, joonis 59.
3. Vahtre, Sulev 1980. Jüriöö. Eesti Raamat, Tallinn: 54; Vahtre, Sulev. Eesti talurah- vasõja (Jüriöö ülestõusu) lähtekohast. – Teaduste Akadeemia toimetised, ühis- konnateaduste seeria. 1956, nr 1, Tallinn: 66–74.
4. Valk, Heiki 2014. The fate of Final Iron Age strongholds of Estonia: struggle for power and transition to the Middle Ages. – Strongholds and Power Centres east of the Baltic Sea in the 11th–13th centuries. – Muinasaja Teadus 24. Tartu: 349–350.
5. www.arheo.ut.ee/keava/main.htm.

Lauri Vahtre (1960) on ajaloolane, kirja- nik, stsenaarist ja tõlkija.

Raamatus on kolm lugu, mida ühendab loodus. See, mis mulle on lähedane lapse- põlvest saadik ja millega kokkupuutumistest ka kirjutan. Tegu on peaaegu reisikirjadega, millest tuleb välja, et vahel pole olulist vahet käigul kodumetsa pliidipuude järele või käi- gul Uus-Meremaa metsa põliseid kauripuid vaatama. Oluline ja huvitav on ikka see, mida inimene oma retkel näeb, mõtleb ja mida selline retk temale tähendab. Kas meelela- hutust, targemaks saamist või veel üht kin- nitust oma ühtekuuluvustunde loodusega, metsaga, puude-põõsaste, lillede ja lindu- dega. Ja rõõmu, et midagi niisugust on ikka olemas ja muret selle pärast, kas ja kui kaua loodus, metsad ja niidud, milleta elu ei suuda ette kujutada, veel kestab. See rõõm nagu see muregi on paljudele meist ühine ja see annab lohutust. Ja isegi lootust.

Telli raamat soodushinnaga kirjastuse kodulehelt: www.paradiisbooks.ee